

พลวัตการผลิตของชาวนาชุมชนชนานา : จากนาข้าว...สู่นากุ้ง¹

ชลลดา แสงมณี ศิริสาริตกิจ²

บทนำ

การเขียนหรือพูดถึงพลวัตการพัฒนาที่ผ่านมาส่วนหนึ่งถูกนำเสนอในรูปของเรื่องเล่าแม่บท (Grand Narrative) โดยพล็อตเรื่องซึ่งเป็นที่นิยมนำมาถ่ายทอดมากที่สุดก็เห็นจะหนีไม่พ้นที่จะกล่าวถึงความชั่วร้ายของระบบทุนนิยม (ระบบตลาด การผลิตแบบใหม่ รัฐที่ชั่วร้าย และนายทุน) ที่เข้ามาทำลายความเป็นชุมชน³ ที่มีวิถีดั้งเดิม (สังคมเอื้อเพื่อ แบ่งปัน ผลิตเพื่อยังชีพ ยึดมั่นในศีลธรรม) ให้ล่มสลายลงอย่างง่ายดาย⁴ แน่นอนว่าการนำเสนอในรูปแบบดังกล่าวนี้มีความน่าสนใจและนำเสนอความจริงของชุมชนได้ระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามนักวิชาการด้านชุมชนศึกษาที่เคยมีประสบการณ์ทำงานร่วมกับชาวบ้านในหลากหลายพื้นที่จะพบข้อมูลที่ตรงกันว่า ชุมชนแต่ละที่นั้นไม่ได้มีมาตรฐานเดียวกัน (Standardization) เสมอไป ชุมชนแต่ละชุมชนมีบริบทเฉพาะตัว (Contextization) มีความซับซ้อนของปัญหาแตกต่างกัน ในขณะเดียวกันก็มีความหลากหลายอารมณ์ความรู้สึและความต้องการของผู้คน

¹บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เรื่องการพัฒนาระบบการทำนาข้าวแบบอินทรีย์ของเกษตรกรชุมชนชนานา โดยได้รับทุนอุดหนุนจากเครือข่ายการวิจัยและถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชน ภาคใต้ตอนบน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ประจำปีงบประมาณ 2550.

²อาจารย์ประจำหลักสูตรพัฒนาชุมชน ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ.

³ชุมชนในที่นี้ผู้เขียนหมายถึงชุมชนในฐานะโครงสร้าง (Structure) และในฐานะของผู้กระทำการ (Agent) ด้วย.

⁴ตัวอย่างงานที่วิพากษ์วิจารณ์ในลักษณะดังกล่าว ได้แก่ อานันท์ กาญจนพันธุ์, (2544).วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และงานของยุกติ มุกดาวิจิตร, (2548).อำนาจวัฒนธรรมชุมชน วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์ แนววัฒนธรรมชุมชน, กรุงเทพฯ : ฟาเดียวกัน.

ดังนั้นการเขียนบทความชิ้นนี้ผู้เขียนจึงมีเจตนาจะหลุดพ้นจากโครงสร้างการนำเสนอภาพชุมชนแบบเดิมและพยายามเขียนชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนของกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ขณะเดียวกันก็เป็นการชี้ให้เห็นถึงความพยายามดิ้นรนแก้ไขปัญหาดังกล่าว ของชาวบ้าน นอกจากนี้บทความชิ้นนี้ยังต้องการสะท้อนให้เห็นเงื่อนไขต่างๆ ของโครงสร้างทางสังคม (Structure) ที่เข้ามากำกับให้ผู้คนในชุมชนเล็กๆ ชุมชนหนึ่งต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตทั้งในมิติของการผลิตและบริโภค แต่ในขณะเดียวกันภายใต้การกำกับของโครงสร้างทางสังคมเราก็จะเห็นยุทธศาสตร์การต่อสู้ ดิ้นรน การประนีประนอมกับโครงสร้างผ่านปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของคนกลุ่มต่างๆ (Agents) ในชุมชนไปพร้อมกันด้วย⁵ ผู้เขียนจึงเลือกที่จะเล่าเรื่องพลวัตการผลิตของชาวนาผ่านชุมชนเล็กๆ แห่งหนึ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งได้แก่ ชุมชนตำบลขนานนก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช หรือที่เรียกว่า “ชุมชนขนานนก” โดยมีขอบเขตเพียงการเสนอผลของพลวัตการผลิตของชาวนาชุมชนขนานนกเท่านั้น

พลวัตและเงื่อนไขในการทำนาของชาวนาชุมชนขนานนก

ชุมชนขนานนกมี “นาข้าว” และ “ป่าจาก” เป็นพืชเศรษฐกิจมาอย่างยาวนาน การศึกษาถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนขนานนกจึงเป็นการปูพื้นฐานเพื่อให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความเป็นมาของคนในพื้นที่ว่าเป็นอย่างไร ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาคนในชุมชนได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาบ้าง จึงจำเป็นต้องกำหนดช่วงเวลาหรือยุคในการศึกษา เพื่อให้เห็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนขนานนกอย่างมีมิติและเป็นพลวัต อย่างไรก็ตามการปรับตัวของคนในชุมชนนั้นมีระบบการผลิตที่หลากหลาย (Diversity) ไม่ว่าจะเป็นการทำนาตาลจาก ประมงพื้นบ้าน และการทำเหล้า แต่สำหรับบทความชิ้นนี้ผู้เขียนเลือกที่จะทำความเข้าใจถึงพลวัตการผลิตและการปรับตัวของชาวนา

⁵ การใช้ถ้อยคำแทนตัวควาย การใช้ปุ๋ยเคมีแยกจากทางราชการของชาวนาหากเรามองแบบพวกโครงสร้างนิยม (Structuralism) ก็จะเห็นว่าชาวนาตกอยู่ภายใต้วิถีคิดแบบทุนนิยม แต่หากมองชาวนาแบบผู้กระทำการ (Agent) ก็จะเห็นเป็นอีกอย่างซึ่งอาจจะหมายถึงการต่อรองของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านบางคนรับปุ๋ยแจกแต่กลับนำปุ๋ยไปใช้ออย่างอื่น.

เป็นประเด็นสำคัญ โดยแบ่งยุคเพื่อการทำความเข้าใจพลวัตการผลิตของชาวนาออกเป็น 3 ยุค คือ 1) ขนานนากก่อนทศวรรษ 2460 : ทำนาเพื่อไว้กิน 2) ขนานนากทศวรรษที่ 2470 - พ.ศ.2530 : การทำนาเพื่อขาย 3) ขนานนากช่วงพ.ศ.2531-2543 : จากนาข้าวสู่ยุคนากุ้ง

ขนานนากก่อนทศวรรษ 2460 : ทำนาเพื่อไว้กิน

จากการศึกษาข้อมูลเอกสารและการลงพื้นที่ในชุมชนขนานนาก พบข้อมูลที่ยังบอกถึงร่องรอยทางประวัติศาสตร์ก่อนปี พ.ศ.2505 ว่า ลักษณะพื้นที่โดยทั่วไปของชุมชนขนานนากมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากทางฝั่งตะวันตกของกลุ่มน้ำปากพนัง (เทือกเขานครศรีธรรมราช) ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำปากพนัง ได้พัดพาตะกอนดินมาทับถมบริเวณปากแม่น้ำตลอดระยะเวลายาวนาน ชุมชนขนานนากซึ่งตั้งอยู่ส่วนปลายของลำน้ำจึงรับเอาความอุดมสมบูรณ์นี้มาตลอด ทำให้เกิดเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะสมแก่การทำนาข้าว ชุมชนขนานนากจึงกลายเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งของกลุ่มน้ำปากพนัง การทำนาที่ขนานนากก่อนทศวรรษ 2460 ชาวขนานนากมีวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลัก แม้ว่าภาพรวมของกลุ่มน้ำปากพนังภายหลังการปฏิรูปการปกครอง ในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2439) จะเป็นเมืองท่าค้าขายข้าวที่คึกคักก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มคนที่ควบคุมระบบการค้าข้าวไม่ได้เป็นชาวบ้านทั่วไป แต่เป็นกลุ่มพ่อค้าชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่ชาวบ้านทั่วไปเพียงแต่เป็นผู้ผลิตข้าวและจะนำมาจำหน่ายเมื่อเหลือจากการบริโภคแล้วเท่านั้น

ชุมชนขนานนากอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติทำให้ครัวเรือนมีระบบการผลิตที่หลากหลาย (Diversification) มีการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลัก ส่วนอาชีพอื่นเป็นเพียงอาชีพเสริม เช่น การทำน้ำตาลจาก การเลี้ยงเบ็ด และการเลี้ยงหมู เป็นต้น รวมถึงการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากธรรมชาติลักษณะอื่นๆ เช่น การหาปลา ล่าสัตว์ การปลูกฝ้ายไว้ทอผ้า ผลผลิตที่เหลือจากการบริโภค อาจนำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกันบ้างเล็กๆ น้อยๆ เพื่อซื้อหาสิ่งจำเป็น เป็นครั้งคราวเท่านั้น

เงื่อนไขในการทำนาและลักษณะการทำนาก่อนทศวรรษ 2460

การทำนาในยุคนี้กระจายอยู่ทั่วไปทั้ง 10 หมู่บ้าน ในตำบลขนานนาก โดยครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้านทำนาเป็นอาชีพหลัก ซึ่งเป็นการทำนาที่มุ่งการบริโภค ทำให้ชาวนาในตำบลขนานนากมีรูปแบบการทำนาที่เรียบง่าย หากจะพูดอีกแบบหนึ่งก็คือคนในชุมชนขนานนากขาดแรงจูงใจที่จะพัฒนาวิธีการผลิต ทั้งนี้เพราะผลผลิตข้าวที่ได้ก็มีเพียงพอที่จะบริโภคเกือบทุกครัวเรือน สำหรับครัวเรือนที่ไม่มีที่นาก็สามารถรับจ้างเก็บข้าวแลกกับข้าวเปลือกก็ได้พอกินตลอดปี ดังนั้นวิธีการผลิตโดยเฉพาะการทำนาจึงยังเป็นแบบดั้งเดิม คือ ทุกขั้นตอนการผลิตตั้งแต่การไถ หว่าน ปักดำ เก็บเกี่ยว อาศัยแรงงานคน แรงงานสัตว์เลี้ยง และน้ำฝน ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา ได้แก่ ไถ จอบ คราด และมีดพร้า เป็นต้น โดยทำขึ้นเอง หรือซื้อจากท้องถิ่นใกล้เคียง⁶

การถือครองที่ดินของครัวเรือนในยุคนี้มีขนาดไม่แตกต่างกันมากนักเพราะพื้นที่ของชุมชนขนานนากมีลักษณะผสมผสานระหว่างที่ราบลุ่มกับป่าชายเลนที่ป่าจากขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น พื้นที่บางส่วนเป็นลุ่มคลอง ขนาดที่ดินในการทำนาของครัวเรือนจึงอยู่ระหว่าง 5-20 ไร่ ชาวนาจึงเลือก “ทำนาแต่พอแรง” การทำนาอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียวหรือเรียกอีกอย่างว่า “ทำนาหยาบ” (นาปี) ชาวนาเลือกใช้วิธีหว่านมากกว่าปักดำ ทั้งนี้เพราะสภาพที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว แม้ว่าหว่านข้าวแน่นก็ให้ผลผลิตดี ขณะที่การหว่านก็ใช้แรงงานและเวลาน้อยกว่าการปักดำ การทำนาในยุคนี้ใช้แรงงานภายในครอบครัวเป็นหลัก พันธุ์ข้าวก็เป็นพันธุ์ท้องถิ่น เช่น ข้าวยาโค ข้าวชอนางาม (ข้าวเหลือง) ข้าวสีก ข้าวคอปิดำ ข้าวนางฝ้าย ข้าวชอลูกดำ และข้าวกาดำ เป็นต้น พันธุ์ข้าวดังกล่าวนี้นาชาวนาได้เลือกให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นา รวมทั้งฤดูกาล กล่าวคือ

พื้นที่นาดอน ซึ่งเก็บน้ำฝนได้น้อย จะใช้พันธุ์ข้าวเบา ซึ่งจะใช้เวลาปลูกในช่วงสั้นๆ ประมาณ 3-4 เดือนเช่น ข้าวยาโค ข้าวชอลูกดำ ข้าวคอปิดำ ข้าวนางฝ้าย และข้าวกาดำ เป็นต้น

⁶ สัมภาษณ์พระครูมงคลกิตติสุนทร, อายุ 94 ปี, เจ้าอาวาสวัดขนานนาก ตำบลขนานนาก อำเภอปากพะนิง จังหวัดนครศรีธรรมราช.

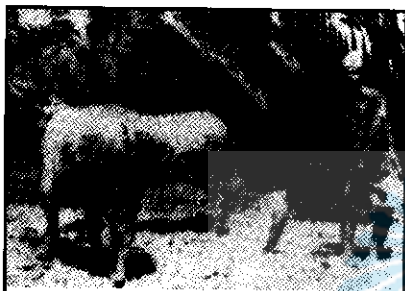
พื้นที่นาลึก ซึ่งเก็บน้ำฝนได้นาน จะใช้พันธุ์ข้าวหนัก โดยใช้เวลาปลูกประมาณ 6-8 เดือน เช่น ข้าวสิริก และข้าวช่อนางาม (ข้าวเหลือง) เป็นต้น ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่า พื้นที่นาข้าวโดยส่วนใหญ่ในชนบทมีลักษณะเป็นนาลึก ชาวนาที่ชนบทจึงนิยมใช้พันธุ์ข้าวสิริกเพราะเป็นข้าวหนัก ทั้งนี้ในจำนวนข้าวหนักด้วยกันข้าวสิริกใช้เวลาในการเจริญเติบโตจนกระทั่งเก็บเกี่ยวนานกว่าพันธุ์ข้าวหนักชนิดอื่น ทำให้สามารถเก็บข้าวได้ง่ายเพราะช่วงเวลาที่ให้ผลผลิตน้ำในแปลงนาจะแห้งพอดี

สำหรับการทำนาในชุมชนชนบทโดยทั่วไปจะมีทั้งการทำนาหว่าน และการทำนาดำ โดยการทำนาหว่านจะมี 2 แบบ คือ 1) แบบแรกที่เรียกว่านาหว่านแห้ง สามารถหว่านได้โดยไม่ต้องทำเทือก 2) แบบที่สองเรียกว่านาหว่านน้ำตม ซึ่งต้องทำเทือก⁷ก่อนหว่านข้าวปลูก โดยทั้งสองวิธีจะเริ่มทำการหว่านข้าวประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน ซึ่งฝนเริ่มตก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ฝนให้หยาม” เพราะได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ พื้นนาเมื่อได้รับน้ำฝนก็จะคลายความแข็งลงมีสภาพเหมาะที่จะเริ่มไถนา ในยุคนี้การไถนาจะใช้แรงงานสัตว์เป็นหลัก คือ วัวและควาย

การทำนาหว่านแห้ง จะนิยมทำในนาดอนหรือนาตื้น เมื่อฝนตกชุกจะเริ่มไถนาครั้งแรกเรียกว่า “ไถตะ” จากนั้นปล่อยทิ้งไว้ให้หญ้าตาย ประมาณ 10 วัน พอหญ้าเหี่ยวเฉาตายแล้วก็ จะ “ไถแปร” วิธีนี้จะทำให้ดินร่วนซุยเหมาะแก่การปลูกข้าว เมื่อแปรเรียบร้อยแล้ว จึงเตรียมข้าวปลูกที่ผสมน้ำไว้ประมาณ 2-3 วัน จนงอกหน่ออ่อนๆ นำมาหว่านลงในแปลง โดยจะเริ่มหว่านเมล็ดข้าวประมาณเดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม โดยใช้เมล็ดข้าวประมาณ 1 ถึงสองพื้นที่นา 1 ไร่ จากนั้นไถบักอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า “ไถกลบ” ถือว่าเสร็จขั้นตอนการปลูกข้าวนาหว่าน ส่วนบทบาทการไถนาส่วนใหญ่เป็นงานของผู้ชาย

⁷ การทำเทือกเป็นขั้นตอนเตรียมดินขั้นสุดท้ายก่อนหว่านข้าวหรือดำกล้าข้าว เมื่อขวนนาไถแปรเสร็จก็จะปล่อยน้ำให้เข้านาเพื่อให้ดินชุ่มจากนั้นจึงไถเทือกด้วยคราด วนข้าวหลายๆ รอบจนดินกับน้ำเข้ากันเป็นเนื้อเดียวกันคล้ายๆ กับดินโคลนเหลวๆ นั่นเอง

สำหรับการทำนาหว่านน้ำตมนั้นจะทำในพื้นที่นาหล่มหรือนาลึก มีวิธีคล้ายกับการทำนาหว่านแห้ง นับตั้งแต่การไถตะ ต่อด้วยการไถแปร และปล่อยน้ำให้เข้านา

การทำนาในชุมชนชาวนาในอดีตโดยใช้แรงงานควาย ภาพนี้ถ่ายในปี 2497 คนในภาพคือนายเวียง เหมทานนท์ ขณะวัย 21 ปี สังเกตได้จากอยู่ด้านหลังแสดงให้เห็นว่านาข้าวกับไร่จากเป็นอาชีพหลักของชุมชน

แล้วไถเทือก ให้ดินกับน้ำผสมกันเป็น “น้ำตม” การทำนาลักษณะนี้สภาพที่นาต้องสามารถผันน้ำเข้าและผันน้ำออกจากแปลงนาได้สะดวก คือ แปลงนาฝั่งใดฝั่งหนึ่งต้องอยู่ติดกับคลองส่งน้ำ หรือ “มาบ”⁸ เพราะเมื่อน้ำน้อยก็ผันน้ำเข้าแปลงนาได้ แต่เมื่อปริมาณน้ำมากเกินไปก็ต้องผันน้ำออก แล้วจึงหว่านข้าวปลูกที่เตรียมไว้ 1 ถึง ต่อพื้นที่นา 1 ไร่ การทำน่าน้ำตมนั้นเมล็ดพันธุ์ข้าวจะงอกและเจริญเติบโตได้ดีกว่าการทำนาแบบหว่านแห้ง แต่ในขั้นตอน

การทำเทือกและการจัดการน้ำต้องใช้ขั้นตอนการผลิตที่ซับซ้อนกว่าเล็กน้อย

ส่วนการทำนาดำนั้นไม่เป็นที่นิยมของชาวบ้านที่ชาวนาเพราะต้องใช้เวลาและแรงงานมากกว่าการทำนาหว่าน ในขณะที่ปริมาณผลผลิตก็ไม่แตกต่างกันมากนัก ในพื้นที่ชาวนามีเพียงไม่กี่ครัวเรือนที่มีความพร้อมด้านแรงงานที่จะทำนาดำ อย่างไรก็ตามการดำนาจะทำเฉพาะ “การดำซ่อม” ในบริเวณพื้นที่ต้นข้าวงอกไม่สม่ำเสมอ

วิธีการทำนาดำนั้น ชาวนาจะเพาะกล้าไว้แปลงหนึ่ง (วิธีการเหมือนทำนาหว่านแต่จะหว่านให้ต้นกล้าขึ้นอย่างหนาแน่น) แล้วไป “ไถเทือก” ในแปลงที่จะนำกล้าไปดำ วิธีการไถเทือกคือจะใช้วัวและควายไถนาที่มีน้ำให้พื้นที่เป็นโคลนตมหลังจากนั้นก็ถอนกล้าในแปลงที่ปลูกเตรียมไว้มาปักดำโดยใช้ “ไม้จู้ง”⁹

⁸ “มาบ” เป็นลำคลองขนาดเล็ก อาจเกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือชาวบ้านขุดแต่งขึ้น เพื่อช่วยในการจัดการน้ำสำหรับทำนา ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ชุมชนชาวนาดังติดกับบริเวณชายฝั่งทะเล ดังนั้นในนามารุมนับจะทำหน้าที่กั้นน้ำเค็มไม่ให้รุกเข้าแปลงนาของชาวบ้านได้ง่าย

⁹ ไม้จู้งทำจากไม้เนื้อแข็งหรือไม้ไผ่ มีลักษณะกลม ขนาดรอบวงเท่ากับข้อมือ และมีความยาวตามความเหมาะสมของผู้ดำนาแต่ละคน การใช้ไม้จู้งทำให้การทำนาดำช้า ดังนั้นชาวนาจะใช้ไม้จู้งก็ต่อเมื่อดินเหนียวหรือแข็งจนทำให้การดำนาทำได้ยาก ซึ่งในการใช้ไม้จู้ง ผู้ดำนาจะต้องออกแรงมากในการกดไม้จู้งจนก่อให้เกิดอาการเจ็บนิ้ว

นำลงไปก่อนแล้วใส่ต้นข้าวตามลงไป หลุมหนึ่งประมาณ 2-3 ต้น แต่ละหลุมห่างกันประมาณ 1 ฟุต แต่ถ้าพื้นที่ไหนเทือกที่เตรียมไว้เป็นโคลนตมมาก ๆ ก็ไม่จำเป็นต้องใช้ไม้จิ้ม เพียงแต่ใช้ต้นกล่ำปักลงไปเท่านั้น¹⁰

การทำนาในชุมชนชนานาก “น้ำฝน” ถือได้ว่าเป็นความมั่นคงของชาวนา ชาวนาในชนานากจึงต้องพยายามหาหนทางดูแลและเก็บกักน้ำให้มีเพียงพอสำหรับการเจริญเติบโตของต้นข้าวในแต่ละฤดูกาล โดยหากพื้นที่ไหนมีแหล่งกักเก็บน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ที่ชุมชนเรียกว่า “เหมืองน้ำ” การทำนาก็ได้ผลดีไม่ต้องกังวลเรื่องขาดแคลนน้ำ ขณะเดียวกันในบริเวณที่มี “มาบ” และลำคลองย่อยไหลผ่าน ชาวนาในชนานากจะร่วมกันดูแลรักษาระบบน้ำดังกล่าวไว้ เพื่อเป็นเส้นทางส่งผ่านน้ำเข้าสู่สวนข้าว นอกจากนี้ “มาบ”¹¹ ยังช่วยป้องกันน้ำเค็มซึ่งอาจจะรุกตัวเข้าท่วมนาข้าวในบางฤดูกาลที่น้ำเค็มหนุนเนื่องสูงอีกทางหนึ่งด้วย

อย่างไรก็ดีระบบการจัดการน้ำในการทำนาของชุมชนชนานากนั้นนับว่ามีความเปราะบางมาก โดยเฉพาะในช่วงฤดูน้ำหลาก น้ำจะท่วมนาข้าวเสียหายโดยไม่สามารถระบายน้ำออกจากแปลงนาได้เพราะชุมชนตั้งอยู่ติดกับชายฝั่งทะเล ในขณะที่เดียวกันเมื่อถึงหน้ามรสุมชาวนาก็

ต้องเสี่ยงกับน้ำเค็มหนุนเข้าท่วมนาข้าว¹¹ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่วุ่นวายเกินความสามารถของชาวบ้านที่จะควบคุม และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มโนทัศน์ในการเป็นชาวนาของคนรุ่นต่อๆ มา อ่อนแอลงและหันหน้าเข้าสู่ระบบการศึกษาและย้ายออกจากชุมชนเพิ่มจำนวนขึ้น สำหรับการส่งลูกให้ศึกษาต่อเป็นการสร้างโอกาสใหม่ๆ ให้ครัวเรือนชาวนาในการรับมือกับความไม่แน่นอนของธรรมชาติ และดูเหมือนว่าการศึกษาจะเป็นอนาคตของครัวเรือนได้มากกว่าการยืนยันที่จะเป็นชาวนาแบบเดิม และในทางตรงกันข้ามการออกไปศึกษาต่อก็กลายเป็น

¹⁰ สัมภาษณ์พวน สอนมิโน และเสริม เกิดลม, 26 หมู่ที่ 3 ตำบลชนานาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช.

¹¹ ชาวบ้านเรียกว่าน้ำเค็มรุกเข้าท่วมนาข้าวว่า “น้ำเค็มลวก” โดยไหลเป็น “น้ำใหญ่” รุกขึ้นมาตามแม่น้ำปากพนังและลำคลองย่อย รุกเข้าท่วมที่นาของชาวบ้านเหตุการณ์ที่เป็นที่จดจำของชาวบ้านมากที่สุดเกิดขึ้นในราวต้นทศวรรษที่ 2490 เนื่องจากน้ำเค็มเข้าลวกนาดินเค็มไม่สามารถทำนาได้นานถึง 3 ปีและเป็นสาเหตุสำคัญที่ผลักดันให้ประชาชนในพื้นที่ชนานากและใกล้เคียงอพยพออกจากพื้นที่เป็นจำนวนมากในช่วงเวลานั้น.

การสร้างแรงกดดันต่อวิธีการผลิตของครอบครัวชาวนาซึ่งต้องพยายามสร้างรายได้ให้พอต่อค่าใช้จ่ายในระหว่างการศึกษาของลูก แต่ขณะเดียวกันครัวเรือนก็ต้องสูญเสียแรงงานสำคัญออกไปอย่างน้อย 1 คน การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตโดยพึ่งพาเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ที่ทำให้ผลผลิตสูงกว่าจึงเป็นแรงจูงใจของชาวนาท่ามกลางแรงกดดันเกี่ยวกับอนาคตของลูก และอนาคตการเป็นชาวนาของตัวเอง

“ออกปาก” “ขอมือ” วิธีการแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนา ก่อนทศวรรษ 2460

การแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชนชนานาในชว่นนี้นิยมใช้ความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นหลักก่อนที่จะพึ่งพาเพื่อนบ้าน การแลกเปลี่ยนแรงงานดังกล่าวไม่มีค่าตอบแทนในรูปตัวเงิน แต่จะตอบแทนเป็นการเลี้ยงอาหารและแบ่งผลผลิตข้าว ในทางหนึ่งการแลกเปลี่ยนแรงงานเป็นการสร้างหลักประกันให้แก่ผู้มาช่วย (ถูกออกปาก) ว่าหากเมื่อถึงคราวตนเองเดือดร้อนเพื่อนบ้านก็จะได้ช่วยบ้าง ในช่วงเวลาดังกล่าวการแลกเปลี่ยนแรงงานคนและสัตว์เพื่อทำนานั้นเกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติวิสัย นับตั้งการไถนา การดำนา และการเก็บข้าว อย่างไรก็ตามการแลกเปลี่ยนแรงงานของคนในชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นง่ายๆ ตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไป แต่มีความซับซ้อนพอสมควร กล่าวคือ ผู้ออกปากและผู้ถูกออกปากต้องเป็นเครือญาติ หรือคนที่ติดต่อกัน ผู้ออกปากต้องเป็นครัวเรือนที่ไม่มีแรงงานผู้ชายเพียงพอ เป็นครัวเรือนที่มีผู้เจ็บป่วยหนัก ครัวเรือนที่คนในชุมชนเคารพนับถือและเสียสละเพื่อส่วนรวมสม่ำเสมอ ครัวเรือนที่วัวควายโดนลักขโมย หรือเป็นปีที่มีฤดูกาลปรวนแปร เป็นต้น ทั้งนี้การออกปากไม่ว่าจะไถนา ดำนา และเก็บข้าว นิยมใช้เวลาช่วงเช้าไปจนถึงเที่ยงเท่านั้น ชาวบ้านเรียกช่วงเวลาดังกล่าวว่า “ออกปากซักกาย” ทั้งนี้เจ้าของนาจะต้องประเมินภาระงานให้เหมาะสมกับจำนวนแรงงานที่ต้องการใช้ เพราะการออกปากนั้นไม่นิยมทำซ้ำต่อเนื่องกระบวนการผลิตหรือหนึ่งฤดูกาล เพราะนอกจากเกรงใจเพื่อนบ้านแล้วยังเป็นการลดภาระในการทำอาหารเลี้ยงด้วย

ส่วนการเก็บข้าวในยุคนี้จะเก็บด้วย“กะ”โดยเก็บที่ละรวงเริ่มเก็บจากคอรวง แล้วนำมามัดรวมกันด้วยขี้ข้าวเป็นกำ เรียกว่า “เรียง” การเก็บเกี่ยวด้วยกะจะสามารถเก็บข้าวได้หมดทุกรวง ข้าวรวงหล่นน้อย และเมื่อนำ“เรียงข้าว”ไปจัดวางซ้อนกันอย่างเป็นระเบียบเป็น “คอกข้าว” ภายใน “เรือนข้าว” แล้วจะยิ่งทำให้สามารถเก็บข้าวไว้ได้นานขึ้น เพราะคอรวงข้าวจะช่วยผ่อนถ่ายความร้อนในเรือนข้าว ทำให้เมล็ดข้าวร้อนทั่วและงัน (เสีย) ข้าวลง¹² อย่างไรก็ตามการเก็บข้าวด้วยกะใช้ทั้งเวลา และแรงงานค่อนข้างมาก โดยเฉพาะถ้าปีใดทำนาได้ผลดีจะต้องเร่งรีบเก็บให้ทันเวลา มิเช่นนั้นข้าวจะ“ยับ”คือข้าวสุกมากจนรวงข้าวเปราะและแตกหักง่าย จนยากต่อการเก็บเกี่ยว ต้องปล่อยให้เมล็ดร่วงหล่นลงดินโดยเปล่าประโยชน์

ขั้นตอนการเก็บเกี่ยวข้าว นอกจากชาวนาจะใช้แรงงานในครอบครัวเต็มที่แล้ว หากเก็บไม่ทันก็ต้องขอความช่วยเหลือจากเครือญาติ และเพื่อนบ้านให้มาช่วยเก็บเกี่ยวข้าว การขอมือเก็บข้าวจึงเป็นขั้นตอนการจัดการผลผลิตที่สำคัญที่สุดของชาวนาและเป็นขั้นตอนที่มีเงื่อนไขในการแลกเปลี่ยนแรงงานและแลกเปลี่ยนผลตอบแทนระหว่างกันที่ซับซ้อนกว่าการไถนาหรือดำนา กล่าวคือ สำหรับผู้ที่มีที่นาขนาดกลางและขนาดใหญ่ต้องใช้ช่วงเวลาเก็บเกี่ยวหลายวัน หากแรงงานในครัวเรือนมีน้อยก็จะออกปากญาติพี่น้องที่สนิทซึ่งอยู่ในชุมชนใกล้เคียงมาช่วยเก็บ โดยมีการเลี้ยงอาหาร หรือแบ่งข้าวเปลือกให้เป็นการตอบแทน ทั้งนี้เงื่อนไขในการแบ่งข้าวไม่มีการกำหนดอัตราที่ตายตัวขึ้นอยู่กับน้ำใจของเจ้าของนา และปริมาณผลผลิตที่ได้ในฤดูกาลนั้นๆ

มีเรื่องเล่าที่น่าสนใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชนชาวนาบทที่สะท้อนถึงจิตสำนึกร่วมของการเป็นชาวนา คือ “การอุกไถนา” “การอุกเก็บข้าว” ซึ่งเป็นการร่วมมือของเพื่อนบ้าน (ที่ติดกัน) เข้าไปช่วยไถนาหรือเก็บข้าวให้แก่เจ้าของนาโดยไม่บอกเจ้าของล่วงหน้า เพราะเกรงว่าเจ้าของนาจะต้องเป็นภาระจัดเตรียมอาหารเลี้ยง ส่วนใหญ่ “การอุก” นั้นจะเกิดขึ้นกับเจ้าของนาที่เป็นครู ผู้นำที่ชุมชนเคารพนับถือ หรือเป็นผู้ที่มีฐานะยากจนรวมทั้งเป็นผู้ที่เป็นคนขยันแต่ต้องเจ็บป่วยในช่วงการทำนา

¹²สรุปความจากพจนานุกรมคำว่า, “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนปากพนังพ.ศ. 2439 – 2525,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528, 37 และสุริวงศ์พงศ์ใหญ่, “ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้,” ใน สุริวงศ์ : ทัศนะเกี่ยวกับอาชญากรรม 2539, สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2539, 117.

สำหรับในช่วงเวลานี้ (ก่อนทศวรรษ 2460) การเก็บข้าวนอกจากมีการ “ซอมือ” ยังมีระบบการจ้างเก็บข้าวด้วย เนื่องจากมีผู้ทำนาเป็นพื้นที่จำนวนมาก จนไม่สามารถระดมแรงงานในรูปของการออกปากได้ทั้งหมด ประกอบกับหากในปีใดการทำนาได้ผลผลิตดี ก็จำเป็นต้องจ้างเก็บข้าว การจ้างเก็บข้าวจะจ่ายค่าตอบแทนในรูปของข้าวในอัตราที่ตกลงกัน โดยในช่วงแรกจะใช้อัตราประมาณ 100 : 10 เรียง หากเป็นปลายฤดูกาล (ปลายหยาม) หากคนมารับจ้างเก็บได้ยาก หรือนาแปลงดังกล่าวข้าวมีลักษณะสีบรวงเล็ก หรือต้นข้าวล้ม ก็จะมีเพิ่มส่วนแบ่งให้แก่ผู้เก็บเป็น 20 เรียง หากข้าวติดรวงน้อยหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ข้าวเรี่ย” และ “ยับ” ก็อาจจะแบ่งครึ่งหรือมากกว่าตามแต่ได้ตกลงกัน อย่างไรก็ตามผู้ที่ไปช่วยเก็บข้าวส่วนใหญ่จะรีบออกไปช่วยเก็บข้าวตั้งแต่เนิ่นๆ เพราะสามารถเลือกแปลงนาที่มีข้าวรวงสวยมีคุณภาพดีไว้กิน ผู้รับจ้างเก็บจึงต้องการข้าวคุณภาพดี สำหรับแรงงานรับจ้างเก็บข้าวจ้างในช่วงเวลานี้หาได้ง่ายเพราะชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงในพื้นที่บ้านบางหวง บ้านบางอุดม และบ้านบางตะหลุมพอ เป็นครัวเรือนไม่มีที่ดินทำนาหากมีก็น้อยเพราะลักษณะของที่ดินในบริเวณชุมชนเหล่านี้มีลักษณะเป็นป่าชายเลนมีต้นจากขึ้นอยู่หนาแน่น ดังนั้นการออกมาเก็บข้าวจ้างจึงเป็นช่องทางในการสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้แก่ครัวเรือนอีกทางหนึ่ง

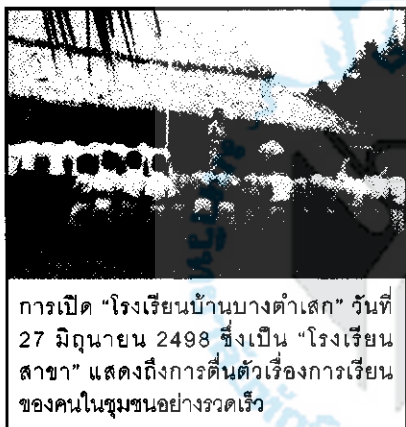
ชนาบนาทศวรรษที่ 2470 - พ.ศ.2530 : การทำนาเพื่อขาย

ชุมชนชนาบนากในยุคนี้นับว่าเป็น “ยุคเปลี่ยนผ่าน” หมายถึงช่วงเวลา ที่ชาวชุมชนชนาบนากอยู่ในภาวะแห่งการปรับตัวจากแนวทางการผลิตแบบดั้งเดิม จากการผลิตเพื่อการยังชีพ ไปสู่การผลิตเพื่อขาย การปรับตัวดังกล่าวนี้มีทั้งการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและการจัดการด้านการตลาด ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ภายในและความสัมพันธ์ภายนอกชุมชนชาวชนาบนากมีเงื่อนไขและวิถีในการผลิตที่ซับซ้อนกว่าการผลิตแบบพอยังชีพ ชุมชนเริ่มเรียนรู้การผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนภายนอกชุมชนในรูปแบบ “ตลาด” มากขึ้น ดังจะเห็นได้จาก 1) การเกิดตลาดนัดชุมชน¹³ 2) การเกิดขึ้นของเรือเมล์ที่วิ่งรับส่งผู้โดยสารในแม่น้ำปากพนัง 3) การสร้างถนนของรัฐและของชาวบ้านเพื่อเป็นเส้นทางการคมนาคมทางบกแทนทางน้ำ

¹³ ตลาดนัดแห่งแรกของชุมชนชนาบนากเกิดขึ้นในพื้นที่บ้านบางตะหลุมพอในเดือนมีนาคมปี พ.ศ. 2482 โดยคุคล้อย เนินพรหม เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งขึ้นเพราะต้องการให้ชุมชนได้พบปะกันและมีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน โดยชักชวนพ่อค้ากลุ่มแรกคือ เพ็ญบอกรัง ปาวลัด ป้าทั้งในบาง และป้าเกลี้ยงท่าตก โดยนำหมากพลู และยาเมืองเกลือ ดิปลี (พริก) น้ำตาลทราย มาขายทุกวันอาทิตย์ ช่วงแรกไม่ใช้เงินในการแลกเปลี่ยนให้ชาวเผือกเป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนโดยมีอัตราแลกเปลี่ยนตามที่ชุมชนกำหนดขึ้นเช่น ข้าวแลกปลาช่อน ข้าวแลกหมาก ขายได้ประมาณหนึ่งเดือนเริ่มพัฒนามาใช้เงินแทนข้าวเพราะตลาดมีสินค้าจำนวนมากขึ้นต่อมามีการนำสินค้ามาจากปากพนัง หัวไทรและสงขลา ส่วนน้ำตาลจากนั้นนิยมนำมาขายเพราะนิยมซื้อขายหน้าตา.

ปรากฏการณ์นี้ทำให้ชาวชุมชนชนานากมีโอกาสดูติดต่อกับชุมชนใกล้เคียง ชุมชนภายนอกที่ห่างไกลได้สะดวกขึ้น เช่น ตัวเมืองปากพนัง สะอวด เขียวใหญ่ หัวไทร เขาพังไกร ตัวเมืองนครศรีธรรมราช แม้กระทั่งเมืองต่างๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบ สงขลา (เมืองพัทลุง สงขลา และเกาะยอ) แม่น้ำปากพนังซึ่งไหลผ่านชุมชนชนานาก กลายเป็นเส้นเลือดใหญ่ของชุมชนโดยเฉพาะพื้นที่หมู่ที่ 8 บ้านตะหลุมพอมีท่าเรือ ขนาดใหญ่รองรับเรือโดยสารและเรือสินค้าที่แล่นระหว่างอำเภอหัวไทรกับอำเภอ ปากพนัง เรือที่แล่นในช่วงแรก คือ เรือพราหมณ์สำนันทน์ และเรือไทยสมัคร ต่อมา มีจำนวนเรือเพิ่มมากขึ้น คือ เรือเหมพันธ์ เรือเกียรติศักดิ์ เรือจง หรือเรือหางยาว ที่ชาวบ้านเรียกว่า “เรือชูชู”¹⁴ ซึ่งสามารถรองรับผู้โดยสารได้เที่ยวละประมาณ 50 คน นอกจากนี้เรือสินค้าจากสงขลาที่ล่องมาปากพนังก็ผ่านชุมชนชนานาก ด้วยเช่นกัน ส่วนมากเป็นเรือบรรทุกกระบือและหม้อมาจำหน่าย

การติดต่อกับภายนอกเช่นนี้ทำให้ โลกทัศน์ของคนในชุมชนชนานากเริ่ม

การเปิด “โรงเรียนบ้านบางตำเสก” วันที่ 27 มิถุนายน 2498 ซึ่งเป็น “โรงเรียนสาขา” แสดงถึงการตื่นตัวเรื่องการเรียนของคนในชุมชนอย่างรวดเร็ว

เปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะพื้นที่บ้าน บางตะหลุมพอได้กลายเป็นศูนย์กลาง การคมนาคม การค้าขายแลกเปลี่ยน สินค้า และการศึกษา โดยมีการเปิด โรงเรียนสาขขนาดเล็กในชุมชนอื่นเป็น จำนวนมาก เช่น โรงเรียนบ้านนำทรัพย์ โรงเรียนบ้านดอนโพรง โรงเรียนบ้าน บางตำเสก โดยใช้โรงเรียนบ้านบาง ตะหลุมพอเป็นประธานกลุ่ม

¹⁴ ชาวบ้านเรียกชื่อเรือหางยาวตามยี่ห้อเครื่องยนต์ที่เรือส่วนใหญ่ใช้ คือ อิซูซุ (Isuzu) ของญี่ปุ่น.

อย่างไรก็ดีจำนวนโรงเรียนที่เพิ่มขึ้นสามารถให้การศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ชุมชน และยังแสดงถึงค่านิยมในการศึกษาได้เป็นอย่างดี เมื่อลูกๆ เรียนจบการศึกษาขั้นพื้นฐานแล้วผู้ปกครองต่างก็พยายามส่งเสียหรือฝากฝังพระให้ลูกของตนเองได้ไปเรียนต่อในกรุงเทพฯ รวมทั้งในตัวเมืองนครศรีธรรมราช และสงขลา ความต้องการศึกษาเล่าเรียนของคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านเป็นปรากฏการณ์ที่ส่งผลต่อแบบแผนการผลิตในช่วงต้นของทศวรรษที่ 2500 ที่นาเริ่มมีการเปลี่ยนมือชาวนาเริ่มมีการหว่านที่ดิน¹⁵ และขายที่ดินเพื่อส่งให้ลูกเรียนในยามที่เงินสดขาดมือ เมื่อสถานการณ์ของครัวเรือนชาวนาเป็นเช่นนี้พวกเขาจึงเรียนรู้ว่าในอนาคตรายได้จากการทำนานั้นยังไม่สามารถตอบสนองรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นอยู่ดี และนั่นอาจจะหมายถึงเป้าหมายในการศึกษาของลูกต้องพังลงด้วยปรากฏการณ์เช่นนี้ได้เข้ามาสั่นคลอนสำนึกของความเป็นชาวนาที่ชนาบานากพอสมควรและนำมาสู่ การเปลี่ยนแปลงการผลิตของครัวเรือนครั้งสำคัญในเวลาต่อมา

ในช่วงปี พ.ศ.2510-2520 ชาวนาเริ่มหันมาใช้รถแทรกเตอร์ไถนา¹⁶โดยหวังจะช่วยลดปัญหาของการขาดแคลนแรงงานและสามารถทำนาตรงกับฤดูกาลได้ แทนที่จะปล่อยที่นาเป็นนาร้าง โดยในช่วงแรกมีการจ้างรถแทรกเตอร์มาไถนาผ่านนายหน้าในหมู่บ้าน การใช้รถแทรกเตอร์จึงเป็นที่นิยมแพร่หลายมากขึ้นเป็นลำดับ (Tractorization) ต่อมาชาวนาที่มีที่นามากบางรายหันมาซื้อรถแทรกเตอร์ใช้เองพร้อมกับรับจ้างไถนาของเพื่อนบ้านด้วย จนประมาณปี พ.ศ.2520 เริ่มมีการใช้รถไถเดินตาม ชาวนามักเรียกรถไถเดินตามว่า “ควายเหล็ก” หรือ “รถจักรลูกหมา”¹⁷ เริ่มเข้ามามีบทบาทในการเตรียมดินในการทำนามากขึ้นเป็นลำดับ เพราะรถไถเดินตามมีราคาไม่แพงมากเมื่อเทียบกับรถแทรกเตอร์ ประกอบกับมีความคล่องตัวสูงใช้งานได้ดีทั้งในพื้นที่นาขนาดใหญ่ หรือที่นาแปลงเล็กๆ และสามารถดัดแปลงไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นในชุมชนได้ดี เช่น เครื่องสูบน้ำ และเครื่องนวดข้าว จนกระทั่ง

¹⁵ การหว่านที่ดิน คือการนำที่ดินไปจ้างงาโดยให้ผู้รับหว่าน มีสิทธิ์เข้าไปใช้ที่ดินทำกินทดแทนการจ่ายดอกเบี้ยตามเวลาที่ได้ตกลงกัน.

¹⁶ สัมภาษณ์ ศ้อย เน้นพรหม, อายุ 88 ปี, 34/55 หมู่ที่ 8 ตำบลชนาบนาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดนครศรีธรรมราช.

¹⁷ สัมภาษณ์ พวน สนธิโน และเสริม เกิดสม, 26 หมู่ที่ 3 ตำบลชนาบนาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดนครศรีธรรมราช.

มีการใช้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มชาวนาจนมาถึงปัจจุบัน เพราะประสิทธิภาพของรถไถเดินตามนี้เองทำให้สามารถช่วยแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานได้ชะงัด ทำให้ชาวนาสามารถผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดได้มากขึ้น บทบาทของการแลกเปลี่ยนแรงงานโดยใช้ระบบความสัมพันธ์แบบ “ออกปาก” “ขอแรง” และการใช้แรงงานวัวควายในการทำนาจึงลดลงไปและหายไปจากชุมชนในที่สุด ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลง การใช้ประโยชน์ที่ดิน วิธีการผลิต พันธุ์ข้าว และรายได้ของเกษตรกร โดยปรากฏชัดเจนนี้อาจเห็นได้จากการที่พื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้เร็วก็จะทำนาแบบเข้มข้นมากขึ้น มีการใช้เครื่องจักรในการเตรียมดินซึ่งทำให้ดินอัดแน่น มีการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ที่ได้รับจากการส่งเสริมของหน่วยงานราชการ ชาวนาได้พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกเพื่อใช้ในการทำนาเพิ่มขึ้น ประกอบกับชาวนาสวนใหญ่ยังขาดความรู้ในการใช้ปัจจัยดังกล่าว ทำให้ต้นทุนการผลิตข้าวของชาวนาสูงขึ้นและเริ่มเสี่ยงต่อการขาดทุน โดยเฉพาะในช่วงที่ราคาข้าวตกต่ำ ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้เริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามการทำนาข้าวได้เกิดปัญหาที่รุนแรงมากขึ้นในราวปี พ.ศ. 2530 เนื่องจากฝนตกไม่ตรงตามฤดูกาล และในปี พ.ศ.2531 ก็เกิดภาวะน้ำท่วมหนักทำให้น้ำข้าวและพันธุ์ข้าวเสียหายเกือบทั้งชุมชน ประกอบกับราคาข้าวในท้องตลาดเริ่มตกต่ำลง ทำให้ในปี พ.ศ.2532 การทำนาข้าวในชุมชนต้องหยุดลงอย่างสิ้นเชิง

ในขณะเดียวกันปี พ.ศ. 2532 เป็นปีที่คณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบ และอนุมัติตามข้อเสนอแนะของกรมประมง ให้ดำเนินการ “โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อการเลี้ยงกุ้งทะเล โดยใช้เทคโนโลยีแผนใหม่และระบบชลประทานน้ำเค็ม” โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะมุ่งพัฒนาอาชีพลดปัญหาความยากจน การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณลุ่มน้ำปากพนังเพื่อเพาะเลี้ยงกุ้ง ส่งผลให้ชุมชนทำนาข้าวเปลี่ยนมาทำนาทุ่งกุลารด้าเป็นจำนวนมาก โดยได้ทั้งนาข้าวไร่ร้างและพื้นที่นาข้าวบางส่วนก็ถูกซุดเป็นบ่อเลี้ยงกุ้งกุลารด้า ภูมิปัญญาการทำนาข้าวพร้อมกับพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่บรรพบุรุษสืบทอดกันมานานจึงเริ่มเลือนหายไปจากทุ่งนาตำบลขนานบนานับแต่นั้นมา อย่างไรก็ตามเมื่อการทำนาต้องประสบวิกฤต ขณะที่ภาวะของครอบครัวเพิ่มขึ้นชาวนาในขนานบนานจึงจำเป็นต้องเริ่มคิดหาวิธีการที่จะสร้างรายได้ให้มากขึ้นโดยแนวทางที่มีความโดดเด่นหลังจากปี 2530 เป็นต้นมา คือ การทำนาทุ่ง

ชนานากช่วง พ.ศ.2531-2543 : จากนาข้าวสู่ยุคนากุ้ง

เมื่อการทำนาข้าวไม่สามารถตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของครัวเรือนได้ ในขณะที่การทำนากุ้งให้ผลตอบแทนสูงกว่าทำนาข้าวหลายเท่าตัว ครัวเรือนชาวนาสวนใหญ่จึงพยายามดิ้นรนเพื่อปรับเปลี่ยนอาชีพจากการทำนาข้าวมาสู่การทำนากุ้ง อย่างไรก็ตามการทำนากุ้งต้องใช้ต้นทุนในการดำเนินการสูงมากเมื่อเทียบกับการทำนา ขณะที่ความซับซ้อนและความรู้ในการเลี้ยงกุ้งก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ชาวนาต้องเรียนรู้ ดังนั้นกระบวนการเปลี่ยนจากชาวนากลายเป็นเจ้าแก่งนากุ้งจึงมีเงื่อนไขและกระบวนการที่น่าสนใจกล่าวคือ

1. นโยบายการส่งเสริมการทำนากุ้งของรัฐบาล การทำนากุ้งที่ชนานากเกิดขึ้นจากแรงผลักดันของรัฐบาล เริ่มจากการจัดทำแผนพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในปี พ.ศ.2530 โดยตั้งเป้าไว้ว่าการทำนากุ้งจะสามารถเปลี่ยนชาวนาที่ยากจนให้มีฐานะดีขึ้น การเข้ามาผลักดันของหน่วยงานรัฐไม่ว่าจะอยู่ในรูปการอบรมให้ความรู้เรื่องขั้นตอนการเลี้ยง การสร้างผู้เลี้ยงกุ้งตัวอย่าง การส่งเสริมด้านแหล่งเงินทุนและขุดบ่อกุ้งให้ฟรี การผลักดันของรัฐผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่ว่ามา เกิดขึ้นภายหลังบริษัทสยามทักซิณฟาร์ม ได้เข้ามาส่งเสริมการทำนากุ้งในพื้นที่หมู่ที่ 8 บ้านบางตะหลุมพอ ซึ่งเป็นพื้นที่แรกๆ ที่มีการทำนากุ้งในชนานาก และเมื่อการเลี้ยงของคนแรกได้ผลดีก็กลายเป็นแรงจูงใจให้ผู้เข้ามาเลี้ยงกุ้งเพิ่มขึ้นทั้งนี้ไม่มีเสียงเล่าลือว่าการเลี้ยงกุ้งใช้เวลาเพียง 3 เดือนครึ่ง ก็ได้รับผลตอบแทนนับล้านบาท ซึ่งดีกว่ารายได้จากการทำนาข้าวเกือบตลอดชีวิต ข้อมูลข่าวสารเหล่านี้ถูกกระจายไปแบบปากต่อปาก ทำให้ผู้คนเกือบทุกอาชีพหันมาเลี้ยงกุ้งกันหมดไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้านและกำนัน รวมทั้งข้าราชการ เช่น นายอำเภอ ปลัดอำเภอ ข้าราชการครู และตำรวจ เป็นต้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชน และเกิดการคล้อยตามโดยง่ายภายในเวลาต่อมา

2. การสนับสนุนด้านเงินทุนจากหน่วยงานรัฐ การให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุนเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมให้การเลี้ยงกุ้งในชนานากขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เพราะต้องใช้เงินลงทุนสูง นับตั้งแต่ค่าจ้างขุดบ่อ ค่าเครื่องจักร ค่าอุปกรณ์ในบ่อ ค่าลูกกุ้ง ค่าอาหาร และเวชภัณฑ์ กล่าวกันว่าการเริ่มต้นเลี้ยงกุ้งในบ่อขนาด 1 ไร่ ต้องใช้เงินลงทุนประมาณ 2 แสนบาท โดยส่วนใหญ่เกษตรกรที่

ขนาดปานกลางถึงสูง ประมาณ 3-5 ไร่ต่อครัวเรือนจึงจำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งเงินทุนจากภายนอก เพราะลำพังครัวเรือนชาวนาไม่สามารถสะสมทุนได้มากขนาดนี้ การกู้เงินจากธนาคารจึงเป็นช่องทางลัดในการกลายเป็นเจ้าแห่งนาทุ่ง อย่างไรก็ตามการกู้เงินนั้นจำเป็นต้องมีหลักทรัพย์เป็นที่ดินค้ำประกัน ดังนั้นคนกลุ่มแรกที่สามารถทำนาทุ่งได้จึงต้องมีที่ดิน ครอบครัวที่มีที่ดินมากก็สามารถแบ่งให้ลูกแต่ละครัวเรือนได้อย่างอิสระ ส่วนครอบครัวที่มีที่ดินน้อยและมีต้นทุนน้อยก็จะทำในรูปของหุ้นส่วนที่เป็นพี่น้องกัน ใช้ที่ดินร่วมกันโดยให้พ่อหรือแม่เป็นผู้กู้¹⁸ กล่าวได้ว่าเกือบทุกครัวเรือนในขนาดนาสามารถเข้าถึงเงินกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ได้ ในขณะที่ ธกส.¹⁹ ก็มีเงื่อนไขในการอนุมัติเงินกู้ที่สะดวก ไม่ยุ่งยาก เพราะเชื่อว่าการเลี้ยงกุ้งจะให้ผลกำไรและมีที่ดินค้ำประกันแน่นอน

3. การเข้ามาของนายทุนต่างถิ่น กำไรจากการเลี้ยงกุ้งได้ดึงดูดให้พ่อค้าจากต่างถิ่นเข้ามาลงทุนทำนาทุ่งและจำหน่ายอุปกรณ์สำหรับทำนาทุ่งเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ นอกจากเล็งเห็นถึงผลกำไรแล้ว นายทุนเหล่านี้ยังทราบดีว่า สภาพพื้นที่ตำบลขนาดนาที่มีความเหมาะสม ที่ดินเป็นดินเหนียว ติดกับชายฝั่งและลำคลองสามารถสูบน้ำเข้ามาในบ่อทุ่งได้ง่ายต้นทุนต่ำ ทั้งนี้ที่ดินในขณะนั้นก็มีราคาถูกไร่ละประมาณ 3,000 บาท รวมทั้งคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะผู้นำชุมชน นายทุนท้องถิ่นก็ยินดีให้ความร่วมมือและเล็งเห็นผลประโยชน์ที่จะได้รับ จึงคอยชักชวนนายทุนและเป็นคนกลางหรือนายหน้าในการซื้อที่ดิน พร้อมทั้งสร้างหลักประกันเรื่องความปลอดภัยให้แก่นายทุนจากต่างถิ่น โดยนายทุนจะนิยมใช้วิธีการเข้าไปกว้านซื้อที่ดิน 2 วิธี คือ วิธีแรก การเข้าหาบุคคลที่มีประสบการณ์ในการเป็นคนกลางเชื่อมโยงระหว่างนายทุนต่างถิ่นมาก่อน เช่น คนที่เคยติดต่อกับธกส. และวิธีที่สอง การใช้ผู้นำชุมชน เช่น ครู กำนันผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นที่รู้จักและเกรงใจของคนในหมู่บ้าน เมื่อเข้าไปติดต่อขอซื้อที่ดินชาวบ้านก็เชื่อมั่นว่าไม่โดนหลอก ทั้งนี้ผู้ที่ติดต่อจะได้

¹⁸ การกู้เงินในลักษณะดังกล่าวนี้ต่อมาเมื่อการเลี้ยงกุ้งขาดทุนก็กลายเป็นต้นเหตุของความขัดแย้งอย่างหนักระหว่างพี่น้องและเครือญาติในชุมชนความขัดแย้งนั้นยังดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน.

¹⁹ ชาวบ้านที่ขาดทุนจากนาทุ่งบางคนได้สับเปลี่ยนบริบท(dislocation)และให้ความหมายตัวย่อของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์(ธกส.) เสียใหม่ว่า "ธรณีกันแสง (ธกส.)."

ส่วนต่างของราคาของบริษัทหรือนายทุนกำหนดไว้ เช่น บริษัทตั้งราคาไว้ที่ไร่ละ 5,000 บาท ผู้ที่เป็นคนกลางจะไปบอกเจ้าของที่ดินเพื่อซื้อไร่ละ 3,000 บาท จึงได้ส่วนต่าง 2,000 บาท

อย่างไรก็ดีเมื่อนากุ้งเกิดโรคระบาดในราวปี พ.ศ.2534 การลงทุนของนายทุนต่างถิ่นเริ่มชะลอตัวลง การซื้อที่ดินลดน้อยลง การเช่าที่ดินโดยทำสัญญาประมาณ 3-5 ปี เริ่มเข้ามาแทนที่การซื้อ เพราะนายทุนมีประสบการณ์ว่าการเลี้ยงกุ้งในพื้นที่เดิมซ้ำๆ หลายครั้งจะขาดทุนเพราะบ่อกุ้งจะสะสมเชื้อโรค การดูแลรักษามีต้นทุนสูงขึ้น ดังนั้นการเช่าที่และย้ายบ่อไปเรื่อยเป็นวิธีการที่ดีกว่าเพราะ “เลี้ยงได้กำไรสัก 2-3 น้ำก็อยู่ได้แล้ว” การเช่าคิดไร่ละ 7,000-10,000 บาทต่อไร่เน้นขึ้นอยู่กับทำเล หากอยู่ติดคลองก็ราคาแพงกว่าที่ไกลคลองเพราะสภาพน้ำดี และสูบน้ำเข้าออกได้ง่ายกว่า การเช่าที่นั้นเป็นที่นิยมในช่วงหลัง พ.ศ.2534 เพราะสอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านที่ไม่ต้องการขายที่ดินแบบเด็ดขาดอยู่ก่อนแล้ว การให้เช่าที่ดินที่บางส่วนของครัวเรือนในขณะนั้นเพราะต่างก็ทราบดีว่าไม่มีทุนเพียงพอในการขยายบ่อกุ้งเพิ่ม การให้เช่าจึงเท่ากับเป็นการเพิ่มรายได้แบบไม่ต้องทำอะไรและคิดว่าอย่างไรเสียที่ดินก็ยังอยู่ ส่วนครัวเรือนบางครัวเรือนก็อ้างว่าแม้ไม่ต้องการให้เช่าที่ดินในระยะแรกๆ แต่เมื่อเห็นเพื่อนบ้านได้รับผลตอบแทนดีและที่ดินบริเวณใกล้เคียงเป็นบ่อกุ้งเกือบทั้งหมดแล้ว จึงยอมให้เช่าที่ดินด้วย จึงเป็นที่น่าสังเกตว่านอกจากความคิดว่าการให้นั้นดีกว่าการขายที่ดินเพราะสิทธิ์ถือครองยังเป็นของชาวบ้าน ในขณะนั้นชาวบ้านจะคิดเรื่องผลตอบแทนเป็นสิ่งสำคัญ โดยไม่ได้คำนึงว่าในที่สุดแล้วบ่อกุ้งร้างนั้นไม่สามารถเป็นทุนในการดำรงชีพของครัวเรือนได้เลยเพราะหลังจากหมดสัญญาเช่าบ่อกุ้งร้างที่นายทุนทิ้งไว้ให้ก็มีน้ำเค็มรุกท่วมไม่สามารถปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ได้อีกต่อไป

ในช่วงเวลานั้นนายทุนต่างถิ่นนอกจากจะเข้ามาลงทุนทำนากุ้งแล้วยังลงทุนเปิดร้านขายอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำนากุ้ง เช่น อาหารกุ้ง เวชภัณฑ์กุ้ง และเครื่องยนต์ตีน้ำ เป็นต้น พ่อค้าเหล่านี้ไม่ได้เข้ามาในขนาดมากโดยตรงแต่จะส่งตัวแทนเข้ามาติดต่อกับผู้เลี้ยงกุ้งอีกทอดหนึ่ง การซื้ออุปกรณ์นากุ้งจึงต้องซื้อผ่านคนกลาง แม้ว่าต่อมากการติดต่อสื่อสารทางโทรศัพท์จะสะดวกขึ้นแต่ผู้เลี้ยงกุ้งในขนาดมากซึ่งส่วนใหญ่เลี้ยงแบบรายย่อยส่งอาหารและอุปกรณ์ครวละไม่มากก็จะซื้อกับนายหน้าในหมู่บ้านเพราะได้รับสินค้ารวดเร็วกว่า

4. การตื่นตัวของคนในท้องถิ่นผู้ที่นำน้ำกุ่มเข้ามาในชุมชนชนานากเป็นคนแรก ได้แก่ นายสุชาติ โปณทอง และนายสวัสดิ์ สุขศรีเมือง²⁰ ซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่ที่ 8 บ้านตะหลุมพอ ในช่วงต้นของทศวรรษ (พ.ศ.2531-2532) ทั้งสองได้ขุดพื้นที่นาเพื่อทำเป็นบ่อเลี้ยงกุ่ม ปรากฏว่าได้รับผลตอบแทนสูง ทำให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ ได้ปรับเปลี่ยนอาชีพดั้งเดิมทั้งจากการทำนาทำน้ำตาลจากทำประมงหันมาทำนาด้วยกันเป็นจำนวนมากกว่าครึ่งของครัวเรือนในชนานาก นอกจากชาวบ้านในพื้นที่จะขุดพื้นที่นาและพื้นที่ป่าจากบางส่วนเป็นบ่อเลี้ยงกุ่มแล้ว ในระยะหลังมีนายทุนจากภายนอกเข้ามาซื้อและเช่าที่ดินเพื่อทำนาทำน้ำตาลมากขึ้นเช่นกัน²¹ ปาจากส่วนหนึ่งในชุมชนซึ่งอยู่ในพื้นที่น้ำกร่อยเหมาะสมในการเลี้ยงกุ่มจึงถูกแปรสภาพเป็นบ่อกุ่มอย่างรวดเร็ว ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชุมชนทำจากอย่างเฉียบพลัน ชุมชนละทิ้งป่าจากและนาข้าวไปสู่อาชีพเลี้ยงกุ่มอย่างเต็มตัว สำหรับครัวเรือนทำนาซึ่งได้รับผลกระทบจากราคาข้าวตกต่ำและน้ำท่วมนาข้าวเสียหาย 3 ปีติดต่อกันในระหว่างปี พ.ศ.2531-2533 เริ่มหันหลังให้แก่อาชีพเดิมไปเลี้ยงกุ่มแทน ดังนั้นในปี พ.ศ.2534 การทำนาทำน้ำตาลได้ขยายเข้ามาสู่พื้นที่น้ำจืดมากขึ้น ในหมู่ที่ 1 บ้านชนานาก หมู่ที่ 2 บ้านป่าขลุ หมู่ที่ 3 บ้านบางขุน และบางส่วนของหมู่ที่ 4 บ้านทำนา ตามลำดับ

ช่วงครึ่งแรกของทศวรรษการทำนาทำน้ำตาลให้ผลตอบแทนสูงมาก พื้นที่เลี้ยงกุ่มกลาดำขยายตัวอย่างรวดเร็ว เพราะรายได้จากการเลี้ยงกุ่มตอบสนองความต้องการทางด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านในพื้นที่ได้ดี กล่าวคือเมื่อชาวบ้านซึ่งเคยทำนาทำน้ำตาลจาก ทำประมงเห็นว่าผู้ที่ทำนาทำน้ำตาลได้รับผลกำไรสูงจึงตัดสินใจหันมาเลี้ยงกุ่มเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะจากประสบการณ์ที่ผ่านมาชุมชนมีการทำนามาถึงชั่วลูกชั่วหลานแล้วยังคงยากจนอยู่เหมือนเดิม²² ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ผ่านประสบการณ์เลี้ยงกุ่มในขณะนั้นว่า

²⁰สัมภาษณ์เตโช เรืองศิริ และภัคดี สุวรรณรัตน์, 155 หมู่ที่ 8 ตำบลชนานาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช.

²¹สัมภาษณ์คล้าย เนินพรหม, อายุ 88 ปี, 34/55 หมู่ที่ 8 ตำบลชนานาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช.

²²สัมภาษณ์เอื้ออน สกุนา และดวงใจ สกุนา, 43 หมู่ที่ 6 ตำบลชนานาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช.

“ราคาข้าวไม่ดี นาทุ่ง มันได้มาก สามเดือนได้เป็นแสนเป็นล้าน”

“ตางค์มันยังขึ้น จ่ายเพลิน ซื้รถ ได้เป็นเก้าแก้ว”

“แต่แรกช่วงนาทุ่งนวมมีการสังสรรค์ทุกวัน”

“ชุมชนเริ่มมีการกินกาแฟพร้อมกับนาทุ่งในปี 2532”²³

สิ้นสุดยุคนาทุ่งเฟื่องฟูที่ขนานนาก

ในช่วงการเลี้ยงกุ้งครั้งแรก ๆ ชาวขนานนากทุกรายมีกำไรค่อนข้างมาก ทำให้มีเงินให้จ่ายคลองตัว ให้จ่ายกันอย่างสุรุ่ยสุร่าย เพราะเงินได้มาง่าย ร้านอาหาร คาเฟ่ ผู้หญิงบริการ หมอนวด และรถกระบะ กลายเป็นแหล่งใช้จ่ายเงินในขณะนั้น อย่างไรก็ตามการเลี้ยงกุ้ง จำเป็นต้องมีการดูแลอย่างดี ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อม น้ำจะต้องดี เมื่อเริ่มมีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำกันมากขึ้นทั้งในขนานนากและชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง ต่างคนต่างเลี้ยง จึงขาดการจัดการระบบน้ำ น้ำเริ่มเน่าเสีย และดินเลนที่ปล่อยจากนาทุ่งเริ่มเป็นปัญหากระทบระบบนิเวศ ช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2530 เริ่มประสบปัญหาเกี่ยวกับการเลี้ยงกุ้ง ส่วนใหญ่มีปัญหาเรื่องโรคระบาด ซึ่งยากที่จะจัดการแม้ว่าจะใช้สารเคมีกันอย่างกว้างขวาง เมื่อเลี้ยงได้บ้างเสียบ้าง ชาวบ้านในขนานนากจึงเริ่มประสบภาวะขาดทุนและขาดทุนมากขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง

การเลี้ยงกุ้งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังดำเนินมาถึงปี พ.ศ. 2538 สัญญาณของความไม่ยั่งยืนได้แสดงให้เห็นจากปัญหาน้ำเริ่มเสีย ดินเค็ม อันเป็นผลมาจากการขยายพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำจากบริเวณชายฝั่งเข้ามาในพื้นที่น้ำจืดโดยไม่มีการควบคุมการใช้น้ำ และการใช้ที่ดิน ผลลัพธ์ที่ตามมาคือ การเลี้ยงกุ้งของชาวบ้านพบความเสียหายมากขึ้น ปรากฏการณ์เช่นนี้ได้เกิดชัดเจนที่ตำบลขนานนาก ส่งผลให้

²³ ข้อมูลจากการแลกเปลี่ยนในการประชุมกลุ่มชาวนากลุ่มที่กลับมาทำนา ณ วัดขนานนาก ตำบลขนานนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช, วันอังคารที่ 15 พฤศจิกายน 2548.

เกษตรกรบางส่วนที่เปลี่ยนไปทำนาทุ่งเริ่มหยุดทำนาทุ่งเพื่อรอดูท่าที อย่างไรก็ตามก็ดี ในช่วงดังกล่าวโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเริ่มเข้ามาสำรวจเพื่อก่อสร้างเขื่อนอุทกวิทยาประสิทธิ์ และประตูน้ำย่อยเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำเค็มรุกล้ำเข้าท่วม นาข้าวและพื้นที่น้ำจืดพร้อมทั้งแบ่งเขตน้ำเค็มน้ำจืด ชุมชนชนานากจึงมีการ ประชุมหารือระหว่างหน่วยงานราชการกับแกนนำชุมชนเพื่อตกลงเรื่องเขตแบ่ง พื้นที่น้ำเค็มน้ำจืด ในขณะที่กระแสการทำนาทุ่งยังเป็นความต้องการของคนใน ชุมชนมากกว่าการทำน้ำตาลจากและทำนา ประกอบกับแกนนำส่วนใหญ่ในชุมชน ก็เป็นผู้ทำนาทุ่งอยู่ในขณะนั้นบางรายขาดทุนและต้องการทำนาทุ่งเพื่อใช้หนี้สิน จึงได้สนับสนุนให้แบ่งเขตพื้นที่น้ำเค็มกินบริเวณกว้างและลึกเข้าครอบคลุมพื้นที่ป่า จากโดยส่วนใหญ่ เช่น หมู่ที่ 5 บ้านปากช่องและบ้านบางตำเสก หมู่ที่ 6 บ้านบางอุดม หมู่ที่ 7 บ้านบางพร และบ้านสระศรีเมือง และหมู่ที่ 8 บ้านบางตะดุมพอ

ในช่วงปี พ.ศ.2540 สมัยนายกรัฐมนตรีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ประเทศไทย ประกาศภาวะเงินบาทลอยตัว เงินบาทอ่อนค่าลง สถานการณ์การส่งออกทุ่งดีขึ้น ทำให้ชุมชนเริ่มหันกลับมาทำนาทุ่งกันอีกจำนวนหนึ่ง เพื่อหวังปลดหนี้ จึงมีการกู้เงิน จากนายทุนในท้องถิ่นในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5-10 ต่อเดือน ซึ่งบางส่วนก็ได้ผล ส่วนกลุ่มที่ไม่ได้ผลหรือได้ผลแต่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยท้ายที่สุดก็ต้องประสบกับการ ขาดทุนซ้ำ ซึ่งยืนยันได้จากปากคำของเจ้าของประสบการณ์

“เราเคยทำนาทุ่งได้เป็นกอบเป็นกำ เราจะหันไปทำอย่างอื่นให้หลุดค่าติด เราทำไม่ลง”

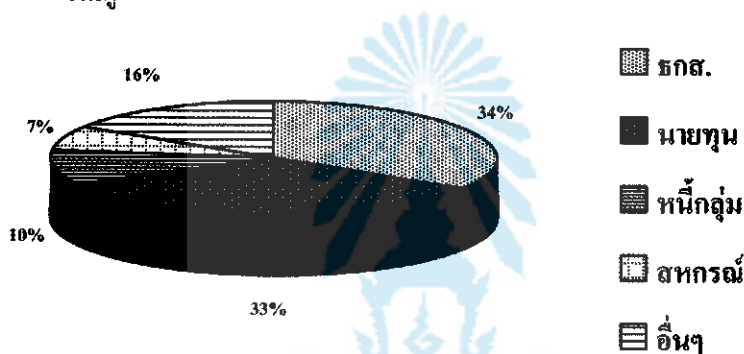
“เราว่าติดจังแล้วได้กองทุนเงินล้านมาทำอีกน้ำก่อนเล่า ติดซ้ำเข้าไปเลย”

“เราว่าอ๊ั้น (ลองพยายาม) อีกสักน้ำเพื่อให้หลุดค่าติด แต่ยั้งอ๊ั้น ยังเข้า”²⁴

²⁴ ข้อมูลจากการแลกเปลี่ยนในการประชุมกลุ่มชนานากกลุ่มที่กลับมาทำนา, ณ วัดชนานาก ตำบล ชนานาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช, วันอังคารที่ 15 พฤศจิกายน 2548.

นอกจากการยืนยันจากปากคำของเจ้าของประสบการณ์แล้วสถิติการเป็นหนี้ของชาวบ้านในชุมชนชนานาบกที่กู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ต่างๆ ก็เป็นสิ่งยืนยันได้ดีอีกประการหนึ่ง ดังแผนภูมิ

แผนภูมิ แสดงร้อยละการเป็นหนี้ของชาวบ้านในชุมชนชนานาบก จำแนกตามแหล่งเงินกู้

ที่มา : ประยุกต์จากรายงานความก้าวหน้าโครงการศึกษาและจัดทำแผนแม่บทชุมชนตำบลชนานาบก. กรกฎาคม-กันยายน 2545, มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

กล่าวโดยสรุปการทำนาในชุมชนชนานาบกได้ส่งผลกระทบด้านต่างๆ ต่อคนในชุมชนเป็นจำนวนมาก ที่เห็นได้ชัดเจนนก็คือระบบวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าหากมองโดยภาพรวม การเลี้ยงกุ้งทำให้ประเทศไทยกลายเป็นผู้ผลิตและผู้ส่งออกกุ้งมากที่สุดในโลกติดต่อกันมาหลายปี กุ้งสดแช่เย็นและแช่แข็งกลายเป็นสินค้าเกษตรส่งออกแถวหน้าของไทย อาชีพการเลี้ยงกุ้งสามารถสร้างรายได้ และก่อให้เกิดการจ้างงานในอาชีพนี้อย่างต่อเนื่อง แต่หากมองในมิติของชุมชนชนานาบกแล้วอาชีพเลี้ยงกุ้งถือเป็นอาชีพที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงนำไปสู่ความล่มสลายของฐานทรัพยากรเดิม (ทั้งการทำนาและทำจาก) ของชุมชนอย่างแท้จริง แม้ว่าชุมชนจะได้พยายามกลับมาเลี้ยงกุ้งครั้งแล้วครั้งเล่าเพื่อหวังปลดหนี้ก็ตามแต่ท้ายที่สุดก็ต้องประสบกับการขาดทุนซ้ำเดิม

การก้าวเข้าสู่อาชีพเลี้ยงกุ้งของชาวบ้านชุมชนชนานาน ชาวบ้านขาดความรู้และประสบการณ์ ชาวบ้านบางคนมีเงินทุนน้อย การเลี้ยงกุ้งครั้งแรกของบางครัวเรือนจึงกลายเป็นการเลี้ยงครั้งแรกเดียวไปพร้อมกัน “เห็นเพื่อนเลี้ยงได้มาก ลองเลี้ยงดูก่อน สุดท้ายหมด...” ในขณะที่การทำนาทุ่งได้จบลง กลับเป็นการเริ่มต้นของการเป็นหนี้ก้อนใหญ่ของครัวเรือนในชุมชนชนานาน ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเลี้ยงกุ้งถือเป็นบทเรียนสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนได้ทบทวน เรียนรู้ และให้กล่าวถึงไม่รู้จบ

